

K PROCESU NACIONALIZACE PRŮMYSLU ZEMÍ STŘEDNÍ A JIHOVÝCHODNÍ EVROPY V LETECH 1944-1949

Pavel Mates

Proces národní a demokratické revoluce v zemích střední a jihovýchodní Evropy byl charakteristický prolínáním prvků boje za národní a státní svébytnost s momenty třídního střetu. Na jedné straně se drtivá většina národa, především pracující třídy vedené komunistickými resp. proletářskými stranami, postavily jak proti okupantům a cizím vetřelcům, tak zejména i kolaborující velkoburžoazii a na druhé straně došlo na půdě národních (vlasteneckých, lidových atd.) front a bloků, v nichž se spojily vlastenecké síly, k boji o hegemonii mezi dělnickou třídou a antifašistickou buržoazií.¹⁾

Válka a národněosvobozovací boj vytvořily mimořádně příznivé podmínky k tomu, aby po obnovení národní a státní samostatnosti došlo i k vítěznému dokončení třídního boje ve prospěch proletariátu.

V důsledku válečných operací i loupeživé politiky nacistického Německa, došlo k značnému zbídačení obyvatelstva, především městského proletariátu a tím přirozeně i k jeho radikalizaci.

Podle oficiálních údajů komise pro vyšetřování německých válečných zločinů utrpělo Polsko během II. světové války materiální škody vyčíslitelné částkou 48,7 miliard dolarů.²⁾ V Maďarsku dosahovala produkce v roce 1945 toliko 55% předválečné úrovně; Němci vyvezli ze země 15 tisíc tun zařízení továren, 963 vagonů důlních strojů atd.³⁾ Špatný byl i stav v Rumunsku, jehož hospodářství utrpělo během kontaktů s Německem škodu ve výši 10 000 miliónů lei, což byla částka rovnající se více než dvanáct státních rozpočtů země, kolem 1 600 nejdůležitějších podniků země bylo buď přímo ve vlastnictví Němců nebo alespoň pod jejich kon-

1) J. H o u š k a, Společenská struktura a revoluce, str. 149-150 Praha 1974.

2) Stan i perspektywy badań w zakresie zbrodani hitlerowskich, wyd. Min. Sprawiedliwosci, GKBHŻWP, str. 38, Warszawa 1973.

3) V. C. B a j k o v, Stroitelstvo osnov socializma v narodno demokratičeskoj Vengrii, str. 4-5, Moskva 1955.

trolou, v důsledku válečných operací klesla těžba ropy na 15 % předválečné úrovně atd.⁴⁾

Kromě toho ve všech uvedených zemích existovaly revoluční strany dělnické třídy, které měly své vedení a ucelený program. Dále to byl vliv Sovětského svazu jako vítězné velmoci, který se v mezinárodních vztazích projevil mimo jiné i v tom, že nedošlo k cizí vojenské intervenci atd.⁵⁾ Rozbor těchto a dalších komponentů by ovšem daleko přesáhl rámec této stati, i když je třeba si vždy uvědomovat, že právě jejich vzájemná složitá podmíněnost a často i dialektická protikladnost určovaly vývoj zkoumané skupiny zemí.

Z hlediska sledované roviny je třeba zvláště vyzdvihnout fakt, že třídní aspekt národně osvobozovacího boje se v průběhu války i těsně po ní odrazil mimo jiné i v požadavku zlikvidovat hospodářské pozice velkoburžoazie a velkostatkářů, jakožto kořenů fašismu.⁶⁾ Jestliže sledujeme programy dělnických politických stran, lidových front i některých vlád z tohoto období, nalézáme v nich požadavky znárodnění, konfiskace či národních správ zakotvené jako prvořadé úkoly.

Např. Manifest Polského výboru národního osvobození z července 1944 obsahuje požadavek navrácení majetku, který byl Němci uloupen obchodníkům, řemeslníkům, drobným a středním podnikatelům, jejich původním majitelům. Německý majetek měl být naopak konfiskován. Zároveň však Manifest výslovně předpokládal, že do státní dispozice přejde i velký průmyslový majetek národní polské buržoazie.⁷⁾ Stejně i v programu Komunistické strany Maďarska z 30. listopadu 1944, který byl v prosinci téhož roku převzat i ostatními stranami Maďarské fronty národní nezávislosti, byl obsažen požadavek státní kontroly nad kartely, syndikáty a velkobankami, dále znárodnění naftového průmyslu, dolů a elektráren. Přestože Debrecínský program tyto požadavky již neobsahoval, šlo o důležitý impuls k dalšímu rozvíjení revoluce. Zajímavým dokumentem je i program Komunistické strany Německa, která působila v Sovětské okupační zóně. Ve svém Manifestu z 11. 6. 1945 se vyslovuje požadavek, aby v rámci obrození Německa jako mírumilovného státu byl okamžitě konfiskován majetek vůdců NSDAP a válečných zločinců a okamžitě předán do rukou lidu.⁸⁾

Vedle specifčnosti v tempu i konkrétním obsahu forem, jimiž byly jednotlivé zásahy proti buržoazii v každé zemi prováděny, jež plynula z celkového komplexu podmínek, v níž se ta která země v daném okamžiku

4) Dějiny Rumunska, str. 506-507, Praha 1957.

5) Hospodářské dějiny socialistických krajín, str. 245-256, Bratislava 1972.

6) J. H o u š k a, cit. práce, str. 152.

7) Manifest citován podle znění v práci N. K o ť o m e j c z y k, B. S y z d e k, Polska w latach 1944-1949, str. 283-284, Warszawa 1968.

8) E. D o e r n b e r g, Kurze Geschichte der DDR, str. 24, citováno podle ruského vydání Moskva 1971.

nacházela, vystupují do popředí především shodné rysy. Jednak jde o to, že prakticky všude byly použity v prvním období proti nejreakčnějším živlům a okupantům obdobné formy, a to konfiskace resp. sekvestrace (např. Polsko, Bulharsko) a v dalším období je jako obecný prostředek vyvlastnění buržoazie přistoupeno k znárodnění postátněním (Československo, Jugoslávie). Dalším společným prvkem byla i realizace státní a dělnické kontroly průmyslu. K té se ve všech zemích přikročilo vesměs jako k prvnímu opatření, mnohde revoluční cestou bez státní sankce (např. Rumunsko). V neposlední řadě je třeba připomenout i skutečnost, že všude byl dán shodný cíl. Plynulo to mimo jiné i z toho, že tvůrcem a iniciátorem těchto opatření byly komunistické a dělnické strany, které cílevědomě sledovaly tendenci zajistit přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou. Ke splnění tohoto cíle bylo ovšem třeba ochromit ekonomickou moc buržoazie a převést rozhodující ekonomický potenciál země do rukou státu, jako představitele tvořící se lidově demokratické moci. Kromě již zmíněných programů komunistických stran Německa a Maďarska, lze jako příklad uvést program rumunských komunistů z 26.9. 1945,⁹⁾ dále usnesení předsednictva AVNOJ z 21. listopadu 1944, které vychází především z podnětů komunistů atd.

Veškerá opatření, která napomáhala k vytvoření lidově demokratického zřízení, představovala jeden z důležitých momentů, na jejichž základě lze označit lidovou demokracii za formu přístupu k socialismu. Právě zde se totiž velmi markantně projevila hegemonie dělnické třídy a její strany, hegemonie, která zabezpečovala přechod k diktatuře proletariátu, jako nezbytného znaku socialismu.¹⁰⁾

***

Vytlačování soukromého sektoru proběhlo v Maďarsku v několika etapách. Vzhledem k tomu, že v zemi probíhal po osvobození ještě delší čas ostrý třídní boj mezi silami reakce reprezentovaných především maloroľníckou stranou a silami levice, lze právě na tomto příkladu zvláště zřetelně sledovat souvislosti mezi expropriací buržoazie a rozvojem revoluce.¹¹⁾

9) Istorija Rumynii novogo i novejšego vremeni, str. 283, Moskva 1964.

10) L. B i a n c h i, J. B a k i č a, Triedna podstata a črty noriem SNR v rokoch 1944-1948, Právny obzor 7,8/74. K otázkám etap socialistické revoluce viz dále např. E. K u č e r a, V. I. Lenin o státu a diktatuře, Právník 5/70; E. K u č e r a, O leninském pojetí organizace moci a společnosti přechodného období nižší fáze komunismus, UK 1971; F. Č e r v e ř a n s k ý, Vedúca úloha strany, štát a demokracia, Právny obzor 5/73.

11) Srovnej zejména sborník Konstitucija i osnovnyje zakonodatelnyje akty Vengerskoj narodnoj respubliky, str. 191-209, Moskva 1951.

Již v listopadu 1945 byla na doly uvalena státní správa a zákonem z 26.června 1946 byly veškeré doly, až na ty, které byly ve vlastnictví USA, SSSR a Anglie resp. jejich občanů, znárodněny.¹²⁾

Zákonem ze 14.září 1946 byla do státní správy převedeno čtrnáct nejvýznamnějších podniků těžkého průmyslu (např. koncern Manfred Weis) a dále podniky, v nichž měly některé z předcházející skupiny alespoň 50 % účast. Státní správa byla ovšem původně uvalena jen na dobu zaplacení válečných reparací.¹³⁾

V září 1946 byly však znárodněny elektrárny a podniky zabývající se předáváním elektrické energie do sítě. Kromě toho dostal ministr průmyslu právo určit elektrárnám, které zůstaly v soukromém vlastnictví povinnost dodat určité množství elektrické energie do veřejné sítě, přičemž nesplnění mělo za následek znárodnění jen za poloviční náhradu než byla stanovena obecně. Dále mohl přikázat majitelům těchto podniků, aby provedli potřebná bezpečnostní a modernizační opatření.

V souvislosti s narůstajícím revolučním hnutím se zásahy zintenzivňují. Zákonem z 1. června 1947 byla nejdříve uvalena na 13 velkobank státní kontrola a 4. prosince téhož roku jsou tyto banky znárodněny. To mělo zároveň značný význam i pro zespolečnění průmyslu, protože zákon stanovil, že do státního vlastnictví přecházejí i podniky, v nichž měly znárodněvané banky více než 20% kapitálovou účast.¹⁴⁾ Akcie bank byly prohlášeny za státní vlastnictví a jejich majitelé je museli buď odevzdat nebo vydat prohlášení o jejich zničení. Tímto zásahem se do státního vlastnictví dostává celkem 264 průmyslových podniků, tedy 60 % celkového průmyslového potenciálu země.

Po vítězství levicových sil ve volbách v srpnu 1947 byl proces zespolečnění postupně dovršen. V únoru 1948 byl znárodněn bauxitový průmysl a v červenci majetek bývalé královské rodiny. Rozhodujícím zásahem však byl zákon z 26. března 1948, který postátnil veškeré podniky, jež kdykoli dosáhly počtu 100 zaměstnanců resp. i méně, byly-li významné pro celé národní hospodářství. Znárodnění se nedotýkalo podniků družstevních, ledaže i ty by měly celospolečenský význam.¹⁵⁾ Ze znárodnění byl v této etapě vyňat majetek cizích státních příslušníků, pokud jej nabyli v souladu se zákony platnými do 20. 1. 1945, žili mimo území Maďarska a nakládali s ním v souladu s platnými předpisy. Tato výjimka však neplatila pro účastenské podniky, v nichž cizinci měli méně než 50%

12) K. K u c h y n k a, Hospodářství Maďarska po druhé světové válce, str. 12, materiál ministerstva průmyslu.

13) B. T. I t v á n, Újjáépítés és ngaytökl elleni harc Magyarországon 1945-1948, str.22, Budapest 1962.

14) D. L. Z l a t o p o l s k i j, Gosudarstvennyj stroj Vengerskoj narodnoj respubliky, str.22, Moskva 1951.

15) Hospodárske dejiny socialistických krajín, str.292.

podíly. Znárodnění se podle stejných principů vztahovalo i na zahraniční obchod a pojišťovnictví.¹⁶⁾

Přestože socialistický sektor se stával stále významnější (znárodnění v roce 1948 se např. dotklo kolem 600 podniků),¹⁷⁾ byl v zemi stále ještě vlivný soukromý sektor, jehož existence v daném rozsahu se dostávala do rozporu se socialistickou cestou, kterou Maďarsko nastoupilo.

Důležitým mezníkem se v tomto smyslu stává přijetí ústavy Maďarské lidové republiky 18. srpna 1949. Ta stanovila, že ve výlučném státním vlastnictví jsou veškeré zdroje energie, nerostné bohatství, velké podniky, zahraniční obchod, velkoobchod, komunikace atd. a zároveň vyjádřila i preferenci družstevního vlastnictví před soukromým.¹⁸⁾

V zájmu úspěšného splnění pětiletého plánu bylo koncem roku 1949 přikročeno k ještě hlubším zásahům. 28. prosince byl přijat vládní výnos o znárodnění, v jehož úvodu se výslovně zdůrazňovalo, že důvodem nacionalizace je potřeba soustředit v rukách státu všechny základní výrobní prostředky, které je možno v zájmu splnění pětiletky použít k rozvoji těžkého průmyslu. Postátněny byly všechny průmyslové, dopravní a další podniky, v nichž počet zaměstnanců překročil kdykoli od 1. září 1949 deset resp. pět zaměstnanců. Zároveň bylo znárodněno i 60 velkých podniků, které náležely cizincům, a jichž se nedotkly dřívější znárodnovací předpisy (např. Shell Vacuum Oil).¹⁹⁾ Těmito opatřeními byl v zemi prakticky zlikvidován soukromokapitalistický sektor. V roce 1950 dával státní a družstevní sektor, který byl z působnosti výnosu z 28. 12. 1949 výslovně vyňat, celých 97 % průmyslové produkce země. V soukromém sektoru fungovala prakticky jen drobná malovýroba a vliv cizího kapitálu vůbec nebyl.

Znárodnění bylo v Maďarsku provedeno vesměs za náhradu. Nacionalizační normy však konkrétní úpravu náhradového řízení neupravovaly a odkazovaly na speciální předpisy, k jejichž vydání však již nedošlo.²⁰⁾

Vedle přímého vyvlastňování byl soukromý sektor omezován i cestou státní a dělnické kontroly. Již 15. února 1945 byla nařízením ministra průmyslu zřízena dělnická kontrola v soukromých podnicích, a to buď ve formě závodních výborů nebo důvěrníků; od června 1945 byly závodní výbory zřizovány i ve státních podnicích a jejich pravomoc ještě rozšířena. Měly právo zasahovat do otázek organizace práce, určovat podmínky práce, správa podniku jim byla povinna předkládat veškeré doku-

16) Istorija Vengrii v troch tomach (tom III), str. 569-571, Moskva 1972.

17) S. F e n ě á k, Ústava Maďarskej ľudovej republiky, Právny obzor 9-10/48.

18) V. C. B a j k o v, cit. práce, str. 8.

19) Istorija Vengrii v troch tomach, str. 603.

20) A. N. I o ě k o v s k i j, Nacionalizacija v evropejskich stranach narodnoj demokracii, str. 74, Moskva 1956.

kumenty atd. K řadě opatření bylo zapotřebí souhlasu závodního výboru, a to pod sankcí neplatnosti.²¹⁾

22. listopadu 1945 byl vydán vládní dekret o zřízení správy těžkého průmyslu, jíž bylo svěřeno řízení všech státních podniků v této oblasti. V polovině roku 1946 byl v zájmu boje s hospodářským rozvratem pod nátlakem komunistické strany vytvořen Výbor pro ceny a suroviny, který měl za úkol regulovat rozdělování surovin, zásob a stanovovat nové ceny. Dále byla prosazena kontrola plnění vládního programu v ekonomické oblasti prostřednictvím Hlavní ekonomické rady.²²⁾ Vládním nařízením 15 500/47 dostala Státní komise pro mzdy právo účastnit se při regulování mzdové politiky a kolektivních smluv.

V období narůstající převahy socialistických a demokratických sil se konal III. sjezd komunistické strany Maďarska (září-říjen 1946). Na základě jeho závěrů předložil koncem roku Ústřední výbor strany návrh tříletého plánu obnovy, který předpokládal likvidaci základních disproporcí v ekonomice země a vytvoření podkladů pro její industrializaci. Přijetí zákona o tříletce však narazilo na tak silný odpor reakce, která v té době měla ještě v Národním shromáždění většinu, že ke schválení návrhu došlo až 1. srpna 1947.²³⁾ Rozpracování plánu provedla Státní plánovací rada; kontrolou a koordinací při plnění jednotlivých úkolů byl pověřen Státní plánovací úřad. V nejdůležitějších podnicích byli zřízeni státní pověřenci pro plán, kteří podléhali přímo Státnímu plánovacímu úřadu.²⁴⁾ Za hlavní úkol plánu bylo označeno zajištění hospodářského a kulturního vzestupu země, upevnění demokratického řádu a zvýšení životní úrovně obyvatelstva.²⁵⁾

***

Charakteristickým rysem bulharské předválečné ekonomiky byl poměrně silný státní sektor. Ve státním vlastnictví byla např. veškerá železniční doprava, zbrojní průmysl, téměř 62 % výroby elektrické energie atd. Významný podíl měla i výrobní družstva, která např. produkovala 18,7 % elektrické energie, 29 % výroby dřeva, 84,3 % mléka atd. Státní a družstevní sektor disponoval téměř 83 % bankovních vkladů.²⁶⁾

Po záříjovém povstání v roce 1944 dosáhly levicové síly na rozdíl od Maďarska prakticky ihned rozhodujících pozic v politicko-mocenských orgánech, takže předpoklady dalšího rozvoje socialistické revoluce zde

21) V. A. V i n o g r a d o v, Leninské pojetí dělnické kontroly, str. 154, Praha 1973.

22) Istorija Vengrii v troch tomach, str. 539-540.

23) Tamtéž, str. 557.

24) K. K u c h y n k a, cit. práce, str. 13.

25) Bulletin ústavu pro hospodářský a sociální výzkum 2/48.

26) S. R u s u n o v, Bolgarija na sovremenom etape ekonomičeskogo rozvitiija, str. 22-23, Moskva 1973.

byly příznivější. V Bulharsku probíhala nacionalizace v několika etapách a stejně jako v Maďarsku došlo k jejímu dovršení až po přijetí ústavy z prosince 1947.

Bezprostředně po osvobození země byla přijata opatření, jimiž byla na majetek Němců uvalena státní správa. Dále byl zákonem 219/44 konfiskován majetek osob vinných účastí země ve válce na straně Osy. V prvním období přispělo k oslabení pozic buržoazie i konfiskování jejího majetku na základě zákona o potrestání fašistů lidovými soudy, jímž byla konfiskace stanovena jako jeden z trestů. Konečně je třeba uvést i opatření ze 17. října 1944 o povinnosti majitelů akcií tyto do jednoho měsíce zaregistrovat. Nesplnění povinnosti bylo i zde stíháno propadnutím akcií. Další konfiskace byly prováděny i na základě zákona o řízení cen a boji se spekulanty.²⁷⁾

Proti buržoazii byl namířen též zákon O konfiskaci majetku získaného spekulací nebo jiným nezákonným způsobem z 5. dubna 1946. Zajímavým rysem tohoto zákona byla jeho retroaktivita, protože se vztahoval i na majetkové převody učiněné po 1. lednu 1935, pokud se tak stalo za tísnivé situace země nebo jedné ze smluvních stran. Protože pod působnost tohoto zákona spadly i dispozice s průmyslovými podniky,²⁸⁾ získal stát do svého vlastnictví 2 300 průmyslových podniků a majetek s nimi související.²⁹⁾

Prvním znárodnovacím opatřením v užším smyslu byl zákon číslo 143 z 26. května 1946, jímž byl vytvořen státní monopol v pojišťovnictví a zároveň veškerý majetek soukromých pojišťoven přešel za náhradu na stát. V roce 1947 následovalo vytvoření státního monopolu na výrobu a distribuci tabáku, lihu, vína atp. Analogická opatření byla přijata i v naftovém průmyslu. Ve všech případech byla za znárodněné majetky poskytována náhrada ve formě dlouhodobých splátek.

Ačkoli do vydání ústavy se znárodnění ještě nedotklo všech rozhodujících odvětví průmyslové výroby (v roce 1947 produkoval státní sektor 16,6% a družstevní 8% výroby země), dostaly se soukromé podniky pod tak rozsáhlou kontrolu státu a orgánů pracujících, že buržoazie nemohla ohrozit socialistický vývoj země.

Hned po úspěšném zářijovém povstání vydal Národní výbor Vlastenecké fronty oběžník, který upravil činnost výrobních výborů v podnicích, které měly za úkol kontrolovat plnění plánu, bojovat proti spekulaci a bdít nad řádným využíváním surovin. Protože tyto orgány neměly nařizovací

27) O. O s t o i c z, N. S a m o k o w l i j e w, Specyfika rewolucji socialistycznej w Bulgarii, str. 62, v Rewolucja i wladza ludowa w krajach europejskich 1944-1948, Warszawa 1972.

28) I. P. N e c o v, Stanovlenije i rozvitiije diktatury proletariata v Bolgarii, str. 160, v Obščeeje i specifičeskoje v diktature proletariata, Moskva 1967.

29) Dějiny Bulharské komunistické strany, str. 197, Praha 1973.

pravomoc,³⁰⁾ došlo v červnu 1945 k dohodě mezi Všeobecnými odbory pracujících a Svazem bulharských průmyslníků, na jejímž základě přešla kontrolní práva na odborové organizace.

Státní a dělnická kontrola byla dále rozvíjena v letech 1946 a 1947. Na základě zákona o zásobování a cenách dostalo ministerstvo obchodu a průmyslu právo stanovit jakost a množství výrobků, způsob jejich prodeje, výši cen, zisku, kontrolovat distribuci surovin a mohlo určovat výrobní programy podniků. Nedodržení příkazů ministerstva bylo posuzováno jako trestný čin. Od roku 1945 přešlo právo stanovit výši cen na Hlavní cenovou správu.³¹⁾

Zákonem číslo 115 z roku 1945 byla zřízena Nejvyšší hospodářská rada, jako vrcholný orgán pro plánování.

V témže roce byly vypracovány plány pro jednotlivá odvětví globálně. V roce 1946 byla vyhláškou číslo 240 zřízena Ústřední státní kontrola nad všemi soukromokapitalistickými podniky (podrobnosti rozvedlo nařízení 107/47). Zákonem 265/47 bylo konečně stanoveno, že soukromé podniky mohou být zakládány a rušeny jen se souhlasem státu.³²⁾

Z hlediska rozvoje socialistické revoluce mělo značný význam přijetí dvouletého plánu obnovy dne 1. dubna 1947. Jeho hlavním úkolem bylo zajistit rekonstrukci válkou zničeného hospodářství a zvýšení úrovně výroby cestou industrializace, rozvoje energetické základny, odstraněním zaostalosti v dopravě atd.³³⁾ Po úspěšném splnění dvouletky byl v roce 1948 přijat zákon o prvním pětiletém plánu, v jehož průběhu měly být položeny základy socialistické ekonomiky na bázi těžkého průmyslu a kolektivizovaného zemědělství.

Úplná nacionalizace průmyslu byla provedena až v prosinci 1947. 4. 12. 1947 přijalo Velké národní shromáždění novou ústavu lidově demokratického Bulharska, která stanovila v článku 7 za výlučné státní vlastnictví veškeré přírodní bohatství, přírodní zdroje energie, dopravu, komunikace, doly, rozhodující odvětví průmyslu atd.³⁴⁾

K provedení této části ústavy byl hned 24. prosince přijat zákon číslo 302 o znárodnění průmyslových a důlních podniků, jehož podrobnosti byly rozvedeny v Pravidlech pro užívání státního vlastnictví, které vydala vláda 5. února 1948.³⁵⁾ Podle zákona číslo 302 byly znárodněny prakticky všechny významnější podniky, o čemž svědčí skutečnost, že účinností této normy přešly do státního vlastnictví celkem 93% výroby.³⁶⁾

30) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 147.

31) O. O s t o i c z, N. S a m o k o w l i j e w, cit. práce, str. 63.

32) V. E. T a b ě r, Rozvíjení občanského práva v národní republice Bulharska, str. 262, Moskva 1973.

33) Dějiny Bulharska, str. 294, Praha 1958.

34) Státní zřízení evropských socialistických zemí, str. 453, Praha 1973.

35) A. N. I o d k o v s k i j, cit. práce, str. 94.

36) I. P. N e c o v, cit. práce, str. 161.

Ze znárodnění byla ovšem vyňata zařízení, která náležela družstvům a společenským organizacím.

26. prosince vyšel zákon o postátnění všech soukromých bank. Bankovníctví bylo prohlášeno za státní monopol a došlo ke zrušení akciových bank. Mimo státní sektor existovaly nadále jen družstevní (lidové) banky, které byly ovšem pod kontrolou Bulharské národní banky (k jejich zrušení došlo v roce 1951).

Ve smyslu článku 10 ústavy byla za znárodněný majetek poskytována náhrada ve formě dlouhodobých státních obligací. Náhrada však nepříslušela bývalým fašistům, kolaborantům, členům staré policie a podobným živlům.

***

V Rumunsku došlo podobně jako v Maďarsku v období po osvobození země (srpen 1944) k ostrému třídnímu střetu, v němž socialistické a demokratické síly zvítězily již v březnu 1945.

Proces zespolečňování průmyslu se v Rumunsku ubíral podobnou cestou jako v Bulharsku, protože i zde byl soukromý sektor zpočátku výrazněji ovlivňován cestou státní a dělnické kontroly a teprve po úplném vyřešení mocenské otázky a zakotvení výdobytků revoluce v ústavě z roku 1948 byly přijaty zákony o postátnění rozhodujících ekonomických zdrojů země.

K prvním vyvlastňovacím zásahům došlo již v průběhu srpnového povstání a prováděly je jednak ozbrojené vlastenecké oddíly, jednak tzv. občanské výbory ve městech, které konfiskovaly majetky spekulantů, kteří předražovali zboží, zatajovali zásoby atd.³⁷⁾

Značný význam měla též existence tzv. smíšených podniků. Šlo o továrny, které měly jako válečná kořist připadnout Sovětskému svazu, který se však po válce na jejich provozování pouze podílel společně s rumunskou vládou. Po vítězství levicových sil v březnu 1945 se změnil i charakter těchto podniků, které se v nových poměrech staly zárodkem státního socialistického vlastnictví.³⁸⁾

V prvním období byla též uvalena státní správa na podniky, které náležely občanům Německa a Itálie.

Komunistická strana Rumunska ve svých prvních poválečných programech sice vyhlásila požadavky znárodnění velkobank a průmyslových kartelů, ale v dalším období, v souvislosti s potřebou získat na svoji stranu

37) N. I. L e b e d e v, Borba za ustanovenije narodnoj vlasti v Rumynii v period s 23. avgusta 1944 g. po 6. marta 1945 g., str. 132, v Novaja i novejšaja istorija Rumynii, Moskva 1963.

38) Obdobné podniky existovaly i v Bulharsku a Maďarsku. Kolem roku 1955 je vlády těchto zemí od SSSR vykoupily.

demokratickou část buržoazie v boji proti nejreakčnějším skupinám, nacionalizační program dočasně odvolala.³⁹⁾

Na druhou stranu však prosadily levicové síly vedené komunisty maximální podřízení soukromého podnikání celospolečenským zájmům. Již v listopadu 1944 si pracující několika velkých továren (např. Vulkan, Rumunsko-americká společnost, Kolumbia) vynutili právo kontroly nad výrobou. V továrně Vulkan byli dokonce prosazeni zástupci odborů do vedení podniku.⁴⁰⁾

K obratu došlo však až po nástupu vlády dr. Petra Grozy v březnu 1945. Již v květnu byl vydán zákon číslo 101 o stíhání hospodářské sabotáže a v průběhu roku 1945 další zákony, např. o regulaci cen a surovin, o povinnosti odevzdat na trh skryté zásoby, o regulaci mezd a občanské kontrole, která tím dostala rozsáhlá práva v boji s hospodářskou sabotáží.⁴¹⁾ V tomto období byl též proveden již dříve přijatý zákon o progresivním zdanění válečných zisků, na jehož základě byly postiženy zisky dosažené v době příprav a v průběhu války, a který nemohl být pro sabotáž vlády dříve skutečně uplatněn.⁴²⁾

Po parlamentních volbách v listopadu 1946 se dále upevnily pozice demokratických sil v zemi a proces omezování soukromého sektoru se dále prohloubil.

Do správních rad velkých podniků byli dosazeni zástupci státu, jejichž úkolem bylo kontrolovat, zda činnost podniku je v souladu s hospodářskou politikou státu. Konečně v prosinci 1946 dochází i k prvním znárodnovacím opatřením v užším smyslu. Zákonem číslo 298 z 20. prosince byla postátněna Národní banka Rumunska. Na stát přešly též veškeré akcie této banky, za něž byla ovšem poskytována náhrada. Přes jisté potíže, způsobené především snahou krále dosadit do vedení banky reakční živly, měl tento akt mimořádný význam zejména už proto, že na jeho základě získal stát možnost kontrolovat prostřednictvím úvěru prakticky celou ekonomiku země. Zároveň bylo cizincům zakázáno kupovat rumunské akcie.⁴³⁾

Významná opatření byla učiněna v první polovině roku 1947. Zákonem číslo 88 z 5. dubna bylo ministerstvo národního hospodářství reorganizováno na ministerstvo průmyslu, kterému byla svěřena kontrola nad vý-

39) Istorija Rumynii novogo i novejšego vremeni, str. 283-287, Moskva 1964.

40) G. A p o s t o l, Profsojuzy Rumynskoj narodnoj respubliky v borbe za postrojenje socializma, str. 35, Moskva 1957.

41) V. I. L. i n e c k i j, Poslevoennaja Rumynija, str. 9, Moskva 1947.

42) Dějiny Rumunska, str. 524, Praha 1957.

43) I. T. B e r d i, G. R a n k i, Revolucionnyje preobrazovanija i konstrukcija ekonomičeskoj žizni v narodno demokratičeskich stranach v period meždu 1945-1949, str. 151, v Očerki po novejšej istorii Vengrii, Kijev 1972.

robou i distribucí průmyslu a zemědělství v soukromém i státním sektoru. Jeho oprávnění zahrnovala např. i právo stanovit podmínky nákupu a prodeje výrobků, výši jejich cen atd. 25. května byly vytvořeny průmyslové správy, jako státní orgány pro koordinaci a řízení jednotlivých odvětví průmyslu. Současně s tím byly zrušeny kapitalistické kartely a trusty. V červnu jsou pak ve vládě přijaty návrhy komunistické strany na zřízení komise pro řízení národního hospodářství a stabilizaci měny, které byly vybaveny i kontrolními pravomocemi⁴⁴⁾ (zákony 159 a 129).

K podkopání pozic buržoazie přispěla i měnová reformy, která byla podle návrhu komunistů provedena 15. srpna 1947. Mimo politického a ekonomického efektu - ukončení inflace a hospodářského chaosu - byla buržoazie postižena i přímo. Zákon o reformě totiž stanovil, že podnikatelé si mohou vyměnit maximálně částku rovnající se výši dvouměsíčního platu jejich zaměstnanců, kdežto zbytek propadl.⁴⁵⁾ Důležité bylo i vládní nařízení o hospodářské kontrole z 15. června 1947. Jím bylo uloženo všem majitelům průmyslových podniků vést přesnou evidenci hospodářských prostředků a plnit nařízení státních orgánů v oblasti evidence. Příslušné kontrolní orgány byly zřízeny ve městech i okresech.⁴⁶⁾

V Rumunsku tedy až do vydání ústavy nedošlo naprosto k podstatným expropriačním zásahům a státní sektor byl v menšině. Kromě již zmíněného znárodnění Národní banky, převzala ještě vláda v prosinci 1947 do státního vlastnictví dvě největší naftové společnosti a to Astro Romána (30 % těžby země) a Unirea, které byly ovládány společnostmi Royal Dutch Co. Zároveň však vzhledem k velmi intenzivní státní kontrole i účasti pracujících na správě a řízení soukromých podniků, nemohl soukromý kapitál již nijak podstatněji negativně ovlivňovat socialistický vývoj země.

13. dubna 1948 přijalo Velké Národní shromáždění novou ústavu Rumunské lidové republiky. Podle jejího 6. článku byly ve výhradním státním vlastnictví zejména zdroje energie, doprava, přírodní zdroje bohatství atd. Kromě toho mohly být podle 11. článku nacionalizovány banky, výrobní prostředky a pojišťovny, jestliže si toho vyžádaly celospolečenské zájmy.

K realizaci článku 11 ústavy došlo hned 11. června 1948, kdy byl vydán zákon č. 133. Jím byl znárodněn prakticky celý průmysl, bankovníctví, pojišťovnictví, doly a doprava, pokud ovšem již před vydáním tohoto zákona nebyly ve státním vlastnictví. Do celospolečenského vlast-

44) G. T u t u i, V. Z a h a r e s c u, Niektóre zagadnienia lidowo-demokratycznej rewolucji w Rumuni, str. 283-284, w Rewolucja i wladzalu-dowa...

45) Istorijsa Rumunii, str. 304.

46) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 157.

nictví tak přešlo 1 609 velkých a středních podniků a dále 10 soukromých železnic a 15 pojišťovacích společností.⁴⁷⁾

Zároveň s nacionalizací nejdůležitějších průmyslových odvětví byly postátněny i veškeré banky a na místo kapitalistického byl vytvořen socialistický úvěrový systém.⁴⁸⁾ Stalo se tak zákonem z 13. srpna 1948.

Obdobně jako v jiných zemích byla i v Rumunsku poskytována za znárodněný majetek náhrada. Znárodnovací předpisy však vylučovaly poskytnutí náhrady osobám nepřátelským státnímu a společenskému zřízení, osobám, které se nelegálně zdržovaly za hranicemi státu atp.

Velmi záhy se přikročilo v Rumunsku k plánování. Již od druhého pololetí 1947 a na celý rok 1948 byl pro průmysl vyhlášen krátkodobý výrobní program, a to pro každé jeho odvětví zvláště.⁴⁹⁾ 27. prosince 1948 schválilo Velké národní shromáždění první celohospodářský roční plán. Jeho hlavním úkolem bylo upevnit hospodářství země a zvýšit životní úroveň pracujících. Další roční plán byl přijat na rok 1950 s cílem připravit socialistickou industrializaci země.⁵⁰⁾

***

Požadavek ekonomických reforem v Polsku byl vytýčen již Červencovým manifestem Polského výboru národního osvobození (22.7.1944). Zde se mimo jiné výslovně stanovilo, že malé a střední podniky, které byly během okupace zabaveny Němci, budou navráceny původním vlastníkům a německý majetek bude konfiskován. Zároveň však i velké průmyslové, obchodní, bankovní a podobné majetky Poláků měly být převzaty pod národní správu.⁵¹⁾

Ještě před vydáním příslušných právních norem byla tato ustanovení manifestu realizována revoluční cestou na osvobozených územích, kde dělníci přebírali do správy opuštěné majetky a zahajovali v podnicích výrobu.⁵²⁾ K právnímu potvrzení těchto zásahů došlo dekretem z 2. března 1945 o opuštěném a odloženém majetku, jímž byl do státní správy převeden majetek, který jeho vlastník nebo zákonný zástupce opustil. Pokud však měl takový majetek důležitý význam pro stát, byl převáděn přímo do jeho vlastnictví. Další formou zespolečnění byla konfiskace majetku, prováděná jako trestní opatření podle dekretu o potrestání fašistických hitlerovských zločinů z 31. srpna 1944.

47) Hospodářské dějiny socialistických krajín, str. 157.

48) A. A. U s p e n s k i j, Ekonomičeskaja istorija zarubežnych socialističeských stran Evropy, str. 159-160, Moskva 1971.

49) Plánování ekonomický zákon socialismu, str. 183, Praha 1949.

50) Dějiny Rumunska, str. 556.

51) Citováno podle N. K o l o m e j c z y k, B. S y z d e k, cit. práce, str. 283-284.

52) R. H o f f m a n, Polsko včera a dnes, str. 18, Bratislava 1963.

Uvedené zásahy byly pro Polsko velmi důležité již jen proto, že během války utrpělo mimořádně vysoké materiální škody, ač již přímo válečnými operacemi, nebo rabováním okupantů. Jejich výše koncem okupace se rovnala pětinasobku ročního důchodu země z roku 1938. Prakticky dvě třetiny velkého a středního průmyslu byly zničeny nebo vyvezeny do Německa.⁵³⁾

Přestože tedy počátkem roku 1945 ještě nebyly vydány předpisy, které by přímo znárodňovaly, některou oblast hospodářství, stát již fakticky disponoval přibližně 3 000 podniky klíčového a středního významu.⁵⁴⁾

Velmi rychle se začala rozvíjet i státní a dělnická kontrola výroby. V únoru 1945 přijala Prozatímní vláda nařízení o výrobních radách, jejichž funkci vykonávaly odborové orgány. Rady měly právo kontrolovat prakticky celou činnost podniku a zároveň se i přímo účastnily na jeho řízení. K další úpravě došlo v červnu 1945 a na jejím základě byly rozšířeny kontrolní a řídicí práva výrobních rad.⁵⁵⁾

Koncem roku 1945 došlo na jedné straně k převedení velkého množství výrobních prostředků do celospolečenské dispozice, což bylo navíc posíleno i opatřeními o státní správě a dělnické kontrole, ale na druhé straně se začaly ozývat požadavky po reprivatizaci velkých majetků. Proti těmto tendencím však vystoupily masy pracujících, které požadovaly urychlené zestátnění průmyslu. Typickým příkladem byla výzva Kongresu závodních svazů vládě, aby byl co nejrychleji vydán zákon o znárodnění.⁵⁶⁾ Reakce byla nucena kapitulovat a 2. ledna 1946 byl předložen návrh zákona a hned následujícího dne byl plénem Zemské národní rady přijat zákon č. 3 (Dz.U.poz.17, ve znění zákona nr.17, poz.394, ročník 1946).⁵⁷⁾

Uvedeným zákonem byla znárodněna prakticky všechna rozhodující odvětví průmyslu, a to jednorázově a novela z prosince 1946 se již obsahové stránky příliš nedotýkala.

Znárodnění se vztahovalo jednak na majetek Němců, německého státu, občanů svobodného města Gdaňsk a obdobných nepřátelských subjektů, jednak i na majetek Poláků, a to v závislosti na velikosti podniků, množství jejich produkce a podobných ekonomických kritérií. U první skupiny šlo o úplnou nacionalizaci, která měla dokonce spíše povahu konfiskace a za znárodněný majetek se zásadně neposkytovala náhrada. V ostatních případech byla poskytována náhrada podle zásad uvedených v citovaném zákoně.

53) V. M e l i c h a r, Třicet let lidového Polska, Slovanský přehled 5/74.

54) J. K r ý l o v á, Polská lidová republika, str.22, Praha 1963.

55) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 152.

56) I. Kongres Związków Zawodowych, str.195, Warszawa 1946.

57) N. K o ť o m e j c z y k, B. S y z d e k, cit.práce, str.137-140.

Celkově stát získal do svého vlastnictví 83 % veškeré průmyslové výroby země.

Zákon číslo 9 z ledna 1946 se nevztahoval na banky, přesněji, dával vládě právo je postátnit jen z důležitých důvodů. K nacionalizaci bankovníctví došlo až zákonem z 25. října 1948.⁵⁸⁾

K rozšíření státního sektoru přispěl i dekret o konfiskaci majetku z 22. října 1947 (Dz.U.nr.65, poz.309), který umožňoval soudům a komisi pro boj proti poškozování a defraudaci majetku konfiskovat ve stanovených případech včetně průmyslových podniků.

K plánovitému řízení národního hospodářství přešlo Polsko v roce 1947 vyhlášením tříletého plánu obnovy. Jeho úkolem bylo vedle obnovy válkou zničeného hospodářství zajistit i přípravu industrializace země, zvýšit úroveň zemědělství a přispět ke změnám v sociálně třídní struktuře společnosti.⁵⁹⁾ Na přípravě a realizaci plánu se podílela řada orgánů, z nichž je třeba se zmínit alespoň o Ústředním plánovacím úřadu (od roku 1949 Státní komise hospodářského plánování), dále to byl Nejvyšší kontrolní dvůr, který na základě zákona z 19. února 1947 byl oprávněn kontrolovat finanční a hospodářskou činnost státních hospodářských podniků, resp. i dalších institucí pokud mu byly ke kontrole přikázány. Spory mezi podniky, které prováděly plán, rozhodovala Státní hospodářská arbitráž, zřízená zákonem z 5. srpna 1949 (Dz.U.46, poz.340).

***

Rovněž Jugoslávie patřila k zemím, jejichž ekonomika byla válkou silně postižena. Celkové válečné škody dosáhly výše 46,9 miliard dolarů a průmysl byl zničen ze 64 %.⁶⁰⁾

Průběh zespolečňování byl v Jugoslávii značně ovlivněn i skutečností, že již v průběhu intenzivního národně osvobozovacího boje docházelo k ekonomickým reformám. V listopadu 1944 vydalo předsednictvo AVNOJ usnesení o konfiskaci a nucené správě. Konfiskace byla používána při vyvlastňování majetku Němců, Italů a kolaborantů, nucená správa uvalována na majetky, které se během války dostaly do rukou nových vlastníků a teprve po osvobození země mělo být rozhodnuto o jejich dalším osudu, jakož i na majetky příslušníků cizích států (neutrálních či spojeneckých). Těmito opatřeními dostal stát do své dispozice v polovině roku 1945 75,5 % veškerého průmyslu země.⁶¹⁾

58) I. P. G l u š k o, Polsko, Praha 1953; W. B a g i ň s k i, Nové polské ústavní právo, Právník 7/47.

59) H. M i n c, Budování základů socialismu v Polsku, Za trvalý mír, za lidovou demokracii 19.1.1949; též Z. L a n d a u, J. T o m a s z e w s k i, Hlavní etapy hospodářského rozvoje lidového Polska 1944-1973, Slovanský přehled 5/74.

60) Hospodářské dějiny socialistických krajín, str. 360.

61) Dějiny Jugoslávie, str.498, Praha 1970; L. B o h á č, SPRJ, str. 76, Praha 1968.

K oslabení ekonomických pozic buržoazie směřovaly i zákony z března 1945 o státní kontrole zahraničního obchodu a ze srpna 1945 o zrušení cizích koncesí na využívání nerostného bohatství. Konfiskace majetku byla též používána jako jeden z trestů v retribučním soudnictví.⁶²⁾

Pokud jde o dělnickou kontrolu, byla upravena především zákonem o dělnických důvěrnících z 23. července 1945. Původně šlo o volené zástupce zaměstnanců, kteří měli za úkol jednak hájit jejich zájmy, jednak realizovat určité poradní funkce. 2. listopadu 1945 byl tento zákon novelizován a důvěrníkům se dostalo např. i právo kontrolovat i plnění plánu a zasahovat do organizace výroby.⁶³⁾

Pro další vývoj země a její ekonomiky mělo zásadní význam vydání ústavy lidově demokratické Jugoslávie z 31. ledna 1946. Podle IV. kapitoly ústavy bylo za celonárodní majetek prohlášeno mimo jiné nerostné bohatství, železnice, komunikace atd. Podle článku 18 mohl být znárodněn i další majetek, pokud to vyžadovaly celospolečenské zájmy.⁶⁴⁾ Tyto ústavní zásady se staly podkladem pro vydání zákonů a znárodnění bankovníctví z října 1946 a o znárodnění soukromých průmyslových podniků a středních bank z prosince téhož roku. Prvním zákonem byly postátněny veškeré velkobanky, druhým všechny podniky s účastí zahraničního kapitálu a podniky celostátního či celorepublikového významu (těmito se rozuměly podniky, které již dříve byly řízeny ministerstvem průmyslu a ministerstvem hornictví, dále velkobanky, pojišťovny, velkoobchod, doprava, zasilatelství a dřevařský průmysl). Za znárodněný majetek byla poskytována náhrada ve formě státních dluhopisů.⁶⁵⁾

V následujících letech byla nacionalizace provedena i u podniků místního významu, takže koncem roku 1947 tvořilo státní sektor 100 % podniků celostátního a 70 % místního významu. Konečně v dubnu 1948 byl postátněn i zahraniční obchod, který byl zároveň prohlášen za státní monopol.

Význam nacionalizace ocenil J. B. Tito na V. sjezdu strany, když prohlásil, že se stala prostředkem, který umožnil zemi přejít k plánovitému řízení hospodářství a vyhlášení pětiletého plánu industrializace a elektrifikace země.⁶⁶⁾

Pokud jde o plánování, byl přijat na poslední čtvrtletí 1945 krátkodobý výrobní program a na rok 1946 orientační plán celého hospodář-

62) P. M o r a ě a, O podstawowych cechach charakterystycznych Jugosłowianskiej wojny wyzwolenczej, str.144, v Rewolucja i władza...

63) V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 153-154.

64) J. M a r k o v, Ústava FLRJ z 31.1.1946, Verejné právo 9-10/46.

65) F. H e n d l, Znárodnění v Jugoslávii, Československý průmysl 6/47.

66) J. B. T i t o, Izbrannyje stat'i i reči, str. 196, Moskva 1973.

ství.^{66a)} V roce 1947 bylo započato s plněním první pětiletky, jejímž úkolem bylo zabezpečit obnovu země a započít s její industrializací.

***

Počátek vývoje NDR byl více než kdekoliv jinde ovlivněn mimořádně silným hospodářským rozvratem, který byl důsledkem porážky nacistického Německa. Pracovní potenciál se snížil během války o 15 - 20 %, bylo zničeno 50 % městských obytných budov, 970 železničních mostů, 2/3 lokomotiv, 60 % souprav osobních vlaků a strojní výroba dosahovala v roce 1945 jen 2,6 % předválečné úrovně.⁶⁷⁾ Navíc byla východní část Německa územím tradičně méně hospodářsky vyspělým s nižšími zásobami surovin atd. ve srovnání s západní částí Německa. Např. na předválečné produkci se východní část země podílela jen 2,7 % výroby černého uhlí, 5,4 % železné rudy a 7,7 % výroby oceli.⁶⁸⁾

Na druhé straně zde však působily i příznivé skutečnosti, k nimž je třeba řadit především to, že okupační správu zde vykonával Sovětský svaz, dále poměrně velkou koncentrací proletariátu a chudých rolníků, možnost rychlé aktivizace pokrokových sil zejména komunistické strany atd.⁶⁹⁾

V rámci realizace závěrů Postupimské konference začala sovětská okupační správa neprodleně realizovat požadavky potrestání válečných zločinců, demonopolizace a decentralizace ekonomiky země a demokratizace hospodářského života.⁷⁰⁾

Rozkazy Sovětské okupační správy č. 124 a 126 z 30. a 31. října 1945 byl sekvestrován majetek nacistického státu, NSDAP, válečných zločinců a organizací nacistické strany. K uskutečnění sekvestrace byly vytvořeny zvláštní orgány složené z členů demokratických stran, v čele s Ústředním výborem. Sekvestry byly předávány do tzv. poručenství (Treuhandenschaft), které vykonávaly jednotliví němečtí občané, a to pod kontrolou místních mocenských orgánů.

Prakticky tak byly zlikvidovány imperialistické monopoly, které patřily k hlavním oporám nacistického režimu. O dalším osudu těchto majetků si měl lid Německa rozhodnout sám.

V létě 1946 se konala ve všech zemích sovětské okupační zóny lidová hlasování, která měla stanovit, jak bude naloženo se sekvestrovanými podniky. První referendum proběhlo 30. června v Sasku, kde rozhodující

66a) L. F. K a r i n a, Ju. K n j a z e v, L. V. G j a g u n e n k o, *Ekonomika Jugoslavií*, str. 12, Moskva 1966.

67) K. H. S c h ö n e n b u r g, *Staat und Recht in der Geschichte der DDR*, Berlin 1974.

68) E. A p e l, *Osnovnaja ekonomičeskaja zadača GDR, Problemy mira i socializma* 6/60.

69) S. D o e r n b e r g, cit. práce, str. 15-22.

70) *Germanckaja demokratičeskaja respublika*, str. 11, Moskva 1974.

většina (77,7 %) se vyslovila pro to, aby majetek uvedených subjektů byl konfiskován a předán do lidového vlastnictví (Volkseigentum). Téhož dne byl též vydán saský zemský zákon, jímž byly výsledky referenda právně sankcionovány.

Obdobné zákony byly vydány 24. července v Durinsku, 5. srpna v Brandenbursku a 16. srpna v Meklenbursku. Celkově bylo konfiskováno 9 281 podniků, z čehož byla téměř třetina velkých a středních.⁷¹⁾ Konfiskace průmyslových podniků byla záhy doplněna zespolečenštěním bankovníctví. Ještě v roce 1945 byly na místo zlikvidovaných bank nacistického Německa zřízeny banky jednotlivých zemí a Berlínská městská banka. Zákony z let 1947 a 1948 bylo stanoveno, že veškerý majetek zrušených bank a spořitelen přechází do vlastnictví příslušné země.

U konfiskovaných průmyslových podniků byla náhrada úplně vyloučena, v bankovníctví mohla být výjimečně poskytována, a to v případě, kdyby jejím nepřiznáním utrpěl vážnou újmu antifašista.

Konfiskace bylo použito ve východním Německu resp. v NDR několikrát i v dalších letech, ale vždy jen jako trestního opatření na základě zvláštního soudního výroku a nikoliv již podle obecně platných právních aktů.

Od roku 1947 se přechází k znárodnění. V květnu a v červnu byly postupně ve všech zemích sovětské okupační zóny vydány zákony, jimiž byl do všelidového vlastnictví převeden rozhodující průmyslový potenciál. Za znárodnění byla poskytována náhrada, pokud se nejednalo o majetek osob, které podléhaly konfiskaci.

Zvláštností zespolečenšťování v NDR byla skutečnost, že až do roku 1949 neexistoval suverénní stát, takže nemohlo ani dojít ke konstitování státního vlastnictví. Zpočátku byl proto majetek předáván do vlastnictví jednotlivých zemí, v březnu 1948 došlo rozkazy Sovětské okupační správy č. 64 a 76 k vytvoření celospolečenského vlastnictví a po vyhlášení NDR konečně i státního společenského vlastnictví.⁷²⁾

Sovětská okupační správa též umožnila urychlené vytvoření dělnické kontroly. Již v létě 1945 byly zvoleny výrobní rady dělníků a zaměstnanců závodů, které se na rozdíl od Výmarské republiky neomezily jen na sociální otázky, ale podílely se i na ochraně majetku závodů před rozkrádáním, očistě od nacistů, reorganizací výroby atd.

V září 1945 se sešla konference výrobních rad a na základě jejího usnesení se dělnickým radám dostalo značných kontrolních pravomocí při řešení všech otázkách výroby i řízení podniku. Své funkce vykoná-

71) W. M u s s e l r, Die volkseigenen Betriebe, str. 14, Berlin 1948.

72) A. N. I o d k o v s k i j, cit. práce, str. 52-53.

valy ve státních i soukromých podnicích až do roku 1948, kdy jejich kompetence přešla na odbory.⁷³⁾

Dalším důležitým opatřením bylo plánovité řízení hospodářství. Jak řekl W. Ulbricht,⁷⁴⁾ začalo hospodářské plánování již v r. 1945 a to výrobními příkazy pro nejdůležitější podniky a jednotlivá odvětví hospodářství. Dále následovaly plány hmotného zásobování průmyslových odvětví, po nich čtvrtletní a od druhého pololetí 1948 pololetní plány. V červenci 1948 předložilo předsednictvo SED návrh dvouletého plánu obnovy.

Současně došlo k rozvoji státní a hospodářské kontroly. Nejdůležitějším orgánem se zde stala Německá hospodářská komise, na níž byla nařízením č. 32 z roku 1947 přenesena pravomoc i odpovědnost za administrativní i legislativní činnost při hospodářské výstavbě Německa. Právní akty Německé hospodářské komise se staly závaznými pro všechny instituce, fyzické i právnické osoby, které náležely do sovětského okupačního pásma a plnily zde jakoukoli hospodářskou činnost.⁷⁵⁾ Při této komisi byla dále zřízena Ústřední hospodářská komise, která měla za úkol kontrolovat veškerý hospodářský život země. Lidové kontrolní výbory byly vytvořeny v obcích a okresech.

V roce 1949 byl vyhlášen dvouletý plán obnovy země. Po jeho úspěšném splnění přešla Německá demokratická republika v roce 1951 k realizaci první pětiletky.

Výsledky revoluce byly zahrnuty v ústavě NDR z roku 1949.⁷⁶⁾ Zde je třeba upozornit zejména na článek 23, který umožňoval omezení a vyvlastnění majetku k blahu celku, článek 24 o konfiskaci majetku válečných zločinců a článek 25 o znárodnění klíčového průmyslu.

Poznámka

K základní dostupné literatuře v této oblasti náleží: A. N. I o d k o v s k i j, Nacionalizacija v evropských stranach narodnoj demokracii, Moskva 1956; G. P. M u r a š k o v á, Socializace výrobních prostředků ve střední a jihovýchodní Evropě v letech 1945-1948, Československý časopis historický 1/75; V. A. V i n o g r a d o v, Leninské pojetí dělnické kontroly, Praha 1973; L. S. J a g o d o v s k i j, Narodnyj front v evropských stranach socialisma, Moskva 1968; Hospodár-

73) S. D o e r n b e r g, cit.práce, str.64-65; V. A. V i n o g r a d o v, cit. práce, str. 158-159.

74) W. U l b r i c h t, Hospodářská a sociální výstavba Německé demokratické republiky, z referátu na III. sjezdu SED, str.197, Praha 1952.

75) Tamtéž, referát na I. konferenci SED, str. 17-18.

76) J . H o u s e r, Ústavní vývoj NDR, Právník 6/73.

ské dejiny socialistických krajín, Bratislava 1972; A. A. U s p e n -
s k i j, Ekonomičeskaja istorija zarubežnych socialističeskich stran
Evropy, Moskva 1971; P. P e š k a, Ústavy lidově demokratických zemí,
Praha 1954; Rewolucja i władza lidowa w krajach europejskich, Warszawa
1972, N. K o l o m e j c z y k, Rewolucje ludowe w Europie 1939-1948,
Warszawa 1973.

ZUM PROZESS DER NATIONALISIERUNG DER INDUSTRIE DER LÄNDER MITTEL-UND SÜDOSTEUROPAS IN DEN JAHREN 1944-1949

Pavel Mates

Zusammenfassung

Der Zweite Weltkrieg brachte in seinen Konsequenzen nicht nur grundsätzliche Veränderungen in den völkerrechtlichen Beziehungen, sondern auch wichtige Verschiebungen in den internen Verhältnissen aller Länder Mittel- und Südosteuropas mit sich. Der nationale Befreiungskampf hatte durchweg nationale und demokratische Revolutionen zur Folge, die in allen Sphären des politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Lebens verliefen.

Alle diese Tatsachen fanden ihren Niederschlag in Massnahmen, die in der Übergangsperiode in allen untersuchten Ländern getroffen wurden. Es handelte sich um drei Gruppen von Eingriffen: 1. Nationalverwaltung und Konfiskation der Vermögen der Okkupanten und inländischen Kollaborateure; 2. Verstaatlichung der Industrie; 3. staatliche Lenkung und Kontrolle und Arbeiterkontrolle.

Alle angeführten Massnahmen wurden durchweg etappenweise verwirklicht, wobei sich die einzelnen Formen überlagerten und in die Verstaatlichung der wichtigsten Produktionsmittel und des Bankenwesens einmündeten. Endergebnis dieser Etappe der Revolution war die völlige Vergesellschaftlichung aller wichtigsten Produktionsmittel; im Privateigentum verblieb nur die wirtschaftlich unbedeutende Produktion und die Kleinproduktion.

Die Intensität und die Raschheit, womit man in jedem einzelnen Land diese Massnahmen in Angriff nahm, war ein Reflex der Entwicklungsstufe der Revolution, bzw. signalisierte ihren Übergang in eine sozialistische Revolution.

Der gesamte Prozess der Vergesellschaftlichung der Industrie in den Ländern Mittel- und Südosteuropas beweist zugleich das Vorhandensein gemeinsamer und allgemeiner Elemente der Entwicklung der sozialistischen Revolution.